

Олександр Маврін

УКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЧНА АРХЕОГРАФІЯ 80-х рр. ХХ ст.: ВІД КОЛОНІАЛЬНОЇ ДО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Доля української археографії у ХХ ст., як ніяка інша наукова діяльність залежала від обставин. Насамперед вона залежала від влади, адже історичні джерела, як правило, перебували під охороною і опікою держави, а самі видавничі практики потребували фінансування, що в умовах жорсткого централізму могли надати лише державні структури. Власне сама історія повоєнної археографії – це історія звуження наукової свободи, посилення регуляції археографічної діяльності системою влади. І в той же час – це історія про “опірність” матеріалу; про те, як історичні джерела попри заборони здатні проявляти свою сутність, руйнувати ідеологічні рамки самим фактом своєї появи. Тому історія української археографії – це історія розквіту й занепаду, відродження і нових спроб (під різними приводами) знищити голоси минулих епох, що безпосередньо промовляють до нащадків зі сторінок археографічних публікацій, змушуючи їх до самостійного пошуку істини без посередництва готових схем і узагальнень. У цьому плані 80-ті роки ХХ ст. були сприятливими для академічної археографії. Після тривалого часу заборони на археографічну діяльність, поновилася робота Археографічної комісії.

У 1987 році на базі Інституту історії АН УРСР постановою Президії АН УРСР № 315 від 5.10.87 р. було поновлено діяльність Археографічної комісії АН УРСР. На чолі цієї установи стояв відомий вчений, історик, доктор історичних наук, член-кореспондент АН УРСР П. Сохань.

В умовах перебудови і загальної демократизації було переглянуто здобутки історичної науки радянської доби і визнано існування багатьох білих плям внаслідок ідеологічних перекосів, що гальмували розвиток історичної науки. Тому для виправлення ситуації було вирішено у тому числі й активізувати археографічну діяльність, шляхом утворення нових регіональних центрів. Відповідно: “З метою докорінного поліпшення становища в галузі археографічної діяльності в республіці...”¹ було створено

¹ П. С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності Археографічної комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови*, Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988 р., К. 1988, с. 3–14.

такий археографічний осередок і в УРСР. Головною функцією Археографічної комісії було здійснення координації археографічної роботи в республіці. Адже за період 1970-х – 80-х років археографічна робота була розпорошена між декількома центрами. Передбачалося, що Археографічна комісія буде координувати діяльність “всіх установ, закладів, періодичних і неперіодичних органів, окремих осіб, що займаються публікацією джерел”². Передбачалося, що в майбутньому координація охопить такі сфери:

- організація видавничої, пошукової, інформаційно-довідкової і теоретичної роботи в галузі археографії;
- координація науково-методичного забезпечення видавництва (вироблення методичних рекомендацій, організація консультацій, семінарів, нарад тощо);
- розробка і запровадження уніфікованих правил публікації текстів різних джерел;
- адаптація і рецензування археографічних видань;
- підготовка широкого спектру довідкових видань, що допомагали б вітчизняним науковцям у пошуку потрібної джерельної інформації;
- координація пошукової діяльності як у межах республіки, так і за кордоном з метою розшуку пам’яток історії за допомогою створення міжнародних археографічних експедицій;
- розробка теоретичних проблем археографії і комплексу допоміжних історичних дисциплін;
- координація кадрової політики, створення школи археографів, залучення наявних фахівців з різних археографічних центрів до спільних видавничих проєктів.

Всі ці засади у вигляді перспективного плану виклав у своїй доповіді голова Археографічної комісії АН УРСР П. Сохань на республіканській нараді, присвяченій проблемам української археографії, що проходила в грудні 1988 року в Києві³.

Наступним суттєвим етапом у існуванні Археографічної комісії було налагодження співпраці з зарубіжними археографічними центрами: археографічною комісією Українського наукового інституту Гарвардського університету на чолі з О. Прицаком та археографічною комісією Міжнародної асоціації українців. Це не вплинуло на структуру самої Археографічної комісії, проте суттєво посилило її позиції в межах республіки як головного координаційного центру, а отримання потужного

---

² П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями...*, с. 6.

³ *Ibid.*, с. 3–14.

фінансування та підтримки таких престижних наукових установ дало можливість не лише реально координувати археографічну роботу в республіці, але й поступово концентрувати її в межах однієї установи.

У 80-х роках ХХ ст. закордонні археографічні центри вже уклали договір з Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР по здійсненню гарвардського проекту “Корпус української досекулярної творчості”. У ньому було зазначено 17 пунктів-напрямків видавничої діяльності. Аналогічний договір про співпрацю планувалося підписати у 1989 р. між археографічними центрами УРСР та Археографічною комісією Українського наукового інституту Гарвардського університету та Археографічною комісією Міжнародної асоціації українців. Укладанню такого договору передувало обговорення перспектив співпраці на засіданнях вчених рад Інституту історії АН УРСР, розширеного Бюро Археографічної комісії АН УРСР, Комісії з вивчення творчої спадщини академіка М.С. Грушевського, проблемних груп з підготовки до друку науково-довідкових видань, східних джерел з історії України; під час зустрічі в інституті літератури, мовознавства, філософії, археології, ЦНБ АН УРСР, Головархівів УРСР, а також з колективами низки інституцій у Львові.

Внаслідок зустрічей у червні–липні 1989 р. була підписана “Декларація про підсумки проведення зустрічей та основні принципи, форми та напрями співробітництва між Археографічною комісією Академії наук УРСР, Археографічною комісією Українського наукового інституту Гарвардського Університету і Археографічною комісією Міжнародної асоціації українців у спільному виданні пам’яток історії та культури українського народу”⁴. За цією угодою на Археографічну комісію поклалися обов’язки представляти низку археографічних установ УРСР у міжнародних переговорах. Вона стала справжнім координаційним центром археографічної діяльності в УРСР, підсилена фінансовою, кадровою, матеріальною допомогою зарубіжних осередків. Поступово Археографічна комісія АН УРСР почала концентрувати археографічний потенціал, перетворюючись на найпотужніший центр, що міг дозволити реалізувати сміливі видавничі проекти. Всі ці процеси дали можливість у 1992 р. на базі Археографічної комісії створити Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського як окремий елемент структури

⁴ *Історія України: Нові підходи в історіографії та археографії*, ред. кол.: І.М. Хворостяний (гол. ред.). – Препринт № 10, К. (Академія Наук Української РСР, Археографічна комісія, Інститут історії України) 1989, с. 28–36.

Академії наук вже незалежної України. Принаймні в момент створення колектив Археографічної комісії мав уже вироблену структуру відділів⁵.

Простеживши основні інституційні трансформації академічної археографії наприкінці 1980-х – на початку 90-х років, перейдемо до аналізу напрямів діяльності. Простежимо, чи зазнали вони трансформації, чи змінилися вони протягом декількох років, і найголовніше – якими були пріоритети? Джерелами нашого дослідження стануть засадничі статті керівника Археографічної комісії П. Соханя, матеріали перспективного видавничого плану, вироблені Археографічною комісією АН УРСР, та видавничі плани, вироблені Археографічною комісією спільно з міжнародними партнерами.

Пріоритетним напрямом у діяльності Археографічної комісії вважалася публікація історичних джерел. Тому всі зусилля були кинуті на розробку плану видавничої діяльності. Після розробки керівництво Археографічної комісії, відчуваючи всю відповідальність задуму, винесло його на обговорення наукової громадськості. З усіх кінців України надходили пропозиції щодо формування майбутнього видавничого репертуару.

Цей перспективний план обговорювався й на республіканській нараді з питань археографії, що проходила у грудні 1988 р. На цій нараді голова Археографічної комісії П. Сохань представив основні напрямки роботи⁶. Першочерговою, як вже зазначалося, визнавалася робота з видання історичних джерел. Перевага надавалася новим джерелам, тобто тим, що не були видані в попередній період, але важливих для історії України. Хоча видавнича діяльність мала охопити період з XI ст. по XX ст., але як пріоритетна в доповіді прозвучала найдавніша епоха, з якої планувалося здійснення зведеної систематичної публікації писемних джерел з історії України⁷, а також період козаччини (видання зразків козацького літописання; корпусу документів з історії запорозького козацтва та матеріалів статистичного характеру)⁸.

Пріоритет надавався корпусним і видовим публікаціям, як таким, що довше зберігають актуальність для науки. Окрім того планувалося:

- розробка методичних рекомендацій з польової, камеральної та едиційної археографії;
- вироблення уніфікованих правил публікації джерел та опису рукописів;

⁵ Див.: *Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії. До всеукраїнської наради "Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи"*, Київ, 16–18 грудня 1992, К. 1992, 62 с.

⁶ Див.: П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності...*, с. 3–14.

⁷ Див.: П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності...*, с. 3–14.

⁸ П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності...*, с. 3–14.

- видання довідкової літератури з широкого спектру археографічних питань: від покажчиків архівних фондів до термінологічних словників;
- організація пошукової діяльності джерел з історії України у вітчизняних та зарубіжних архівах;
- розробка методики археографії та допоміжних історичних дисциплін;
- вже згадана в тексті координація зусиль установ УРСР, що займаються археографічною діяльністю.

У доповіді окремим пунктом зазначалася потреба вироблення як довготермінової перспективної програми археографічної діяльності (“Програма-максимум”), так і конкретної, короткострокової (“Програма-мінімум”). Вимоги до перспективної програми формувалися так: “... вона має бути концептуальною, і представлені в ній джерела повинні розкривати всі сторони багатовікового історичного буття українського народу. Це мусять бути найважливіші писемні пам’ятки історії і культури від найдавніших часів до наших днів, різні види і комплекси джерел, як документальних, так і наративних... Не менш важливим є й те, щоб стратегічна програма, розрахована на перспективу, була б системною. В ній не може бути хронологічних, регіональних і тематичних лакун. Очевидно, щоб уникнути цього, її слід складати за рубриками або серіями, які в свою чергу включатимуть підрубрики”⁹.

У той же час потрібно було сформувати й програму-мінімум: “... яка б реально базувалася на наших нинішніх можливостях. Частина цього плану складуть, очевидно, ті видання, які готувалися різними особами і установами, але в застійні роки не побачили світу. Окремі з них, зокрема, судові документи Кирило-Мефодіївського товариства та ін. нами вже передані до видавництва, решта потребує доопрацювання. Є серед них і видання, підготовка яких була припинена на початковій стадії, отже роботу над ними доведеться починати заново”¹⁰.

Очевидно, що конкретизацією програми-максимум став перспективний план, що після обговорення на республіканській нараді в грудні 1988 р. і доопрацювання був затверджений постановою № 219 Президії АН УРСР від 14.06.89 р. У ньому передбачалося видання 17-ти джерельних серій¹¹:

1. Документи і матеріали з історії УРСР радянського періоду.

⁹ П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності...*, с. 10–11.

¹⁰ *Ibid.*, с. 12.

¹¹ Див.: *Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 р.)*, К. 1989, 32 с.

2. Джерела з історії запорозького козацтва та Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.
3. Пам'ятки українського літописання.
4. Україна в міжнародних зв'язках: хроніки, мемуари, щоденники.
5. Джерела до історії української культури.
6. Пам'ятки філософської культури українського народу.
7. Історія України в міжнаціональних зв'язках народів СРСР.
8. Східні джерела з історії України.
9. Актові джерела.
10. Описово-статистичні джерела.
11. Пам'ятки української мови.
12. Юридичні пам'ятки.
13. Картографічні джерела з історії України.
14. Пам'ятки вітчизняної історіографії.
15. Етнографічно-фольклорна спадщина.
16. Науково-довідкові видання з історії України.
17. Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні XIX – початку XX ст.

Сукупно планувалося здійснити до 2000 року близько 260 видань¹².

Окрім окресленого “Перспективного плану” в 1989 році з’явився ще один, як наслідок угоди з Археографічною комісією міжнародної Асоціації українців та Археографічною комісією Українського наукового інституту Гарвардського університету. “Орієнтовний перелік першочергових спільних видань джерел з історії України та найважливішої спадщини з української історіографії і культури” складався з 23 найменувань і виключав цілу низку видань, представлених у “Перспективному плані”, як то: “Пам’ятки української мови”, “Описово-статистичні джерела”, “Пам’ятки філософської культури українського народу”, “Пам’ятки українського літописання” тощо. Щодо останніх (“Пам’ятки українського літописання”), то їх зарубіжні центри запланували видавати разом з Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР у рамках гарвардського проекту “Корпус української досекулярної творчості”¹³. Загалом, якщо порівнювати рубрикацію двох планів, то в “Орієнтовному переліку” виокремлюється епістолярна спадщина. Серед заявлених у “Перспективному плані” найповніше до “Орієнтовного переліку” увійшли такі серії, як “Джерела з історії запорозького козацтва та Визвольної війни українського

---

¹² Див.: *Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України...*

¹³ *Історія України: Нові підходи в історіографії та археографії*, с. 36.

народу 1648–1654 рр.” (відповідно, було заплановано видати “Реєстр Війська Запорозького 1649 р.”, “Присяжні списки Білоцерківського та Ніжинського полків 1654 р.”, “Архів Коша Війська Запорозького”); “Науково-довідковий видання з історії України” (серія була доповнена “Джерельною спадщиною України: путівник по рукописним збіркам УРСР”, “Українська історична бібліографія”, “Покажчик змісту українських періодичних видань ХІХ–ХХ ст.”, “Довідник по фондах ЦНБ УРСР”). В основному публікації, зазначені в “Орієнтовному переліку”, в одній або двох позиціях перегукувались із рештою серій “Перспективного плану”. Це був своєрідний стислий перспективний план, програма-мінімум.

Таким чином з 1989 р. додався ще один напрямок діяльності Археографічної комісії – співпраця із зарубіжними археографічними центрами по багатьох напрямках: це і реалізація спільних видавничих проєктів, і обмін кадрами і можливість їх підготовки за кордоном, і обмін інформацією щодо наявних джерел тощо.

Протягом п’яти років академічна археографія розвивалася досить динамічно. Зокрема успішно реалізовувався “Перспективний план” публікацій і вже в 1992 році він вимагав лише окремих доопрацювань. Окрім того, внаслідок успішної реалізації проєкту, на часі постали нові пріоритети: “Публікація раритетних праць з питань історіографії та джерелознавчих досліджень видатних вчених минулого”¹⁴. У 1992 р. актуальними залишалися окрім означеного такі напрями роботи:

1. Оскільки теорія і методика за попередні роки завершила розробку базової термінології і вирішила питання методики видання конкретних джерел, то в перспективі вона має займатися історією теоретичної думки з археографії та вивчення і залучення археографічного досвіду світової науки.
2. Актуальним залишається укладання науково-довідкових археографічних видань.
3. Розробка системи координації в галузі наукових досліджень та археографічних видань зі спорідненими установами різних відомств.
4. Актуальною залишається кадрова політка. Так само не вистачає фахівців у галузі археографії¹⁵.

Як бачимо, програми діяльності 1988 року та 1992-го не лише мають спільні, але й відмінні риси. Зокрема, звужується коло завдань, самі завдання формулюються чітко і стисло. Зібрані в єдиний блок, що окреслює

¹⁴ П.С. Сохань, *Вступне слово*, Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії. До всеукраїнської наради “Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи”, Київ, 16–18 грудня 1992 р., К. 1992, с. 5.

¹⁵ *Ibid.*, с. 5.

перспективні напрями. Крім того, в деяких пунктах помітна еволюція, спричинена реалізацією запланованих проєктів.

Всі ці зрушення великою мірою завдячують теоретико-методологічній роботі, проведеної за час відновлення роботи Археографічної комісії до заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. А завдань перед вітчизняною археографією наприкінці 1980-х років стояло багато. У методологічному плані їх можна звести до чотирьох блоків, що характерні саме для початкового етапу. Отже однією із засадничих проблем було визначення поняття археографія, її предмета і завдань¹⁶. На момент відновлення Археографічної комісії існувало звужене розуміння археографії. Археографією вважали дисципліну, "...що охоплює історичний і практичний аспект діяльності в галузі видання пам'яток письменства"¹⁷. У 90-х роках ХХ ст. це була загальноприйнята думка, хоча на рівні всесоюзних нарад і конференцій були окремі спроби розширити межі археографії, включити до її предмета різні типи пам'яток. Одним із таких сміливих проєктів була концепція С. Шмідта в 1960-х роках, але вона не здобула популярності і в подальших своїх роботах історик і археограф повернувся до усталеного формулювання. В 1990-х роках знову повертається питання про те, що є історичним джерелом і цього разу предмет зазнає трансформації. Трактування самого історичного джерела значно розширюється, окремі концептуальні інновації потрапляють до навчальних курсів і програм¹⁸. Під впливом нових тенденцій в історичній науці змінюється й уявлення про предмет і об'єкт археографії. В об'єкті археографії (формулювання початку 90-х років) все ще домінують письмові джерела, але в той же час з'являються й інші аспекти – писемне джерело постає в різноманітті своїх варіантів: "Щодо об'єкту української археографії, то ним можна вважати всю багатоаспектну писемну спадщину, яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і охоплює всі сфери розвитку української культури та науки, всі види і типи документів, будь-коли складених на території України, а за її межами – про Україну, або складених українцями, які зробили вагомий внесок у розвиток світової культури"¹⁹.

¹⁶ П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності...*, с. 3–14.

¹⁷ *Передача текстів документів і пам'яток. Методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень 1990 р.*, К. 1990, с. 5.

¹⁸ Див.: Н.П. Ковальський, *Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения: фонограмма лекции спецкурса Н.П. Ковальского, прочитанная студентам пятого курса исторического факультета Запорожского госуниверситета весной 1991 г. Специализация "Всемирная история", отредактированная автором в г. Остроге в феврале 1999 г.*, Запорожье (РА "Тандем У") 1999, 36 с.

¹⁹ П.С. Сохань, *Вступне слово*, с. 4.

Нові аспекти, пов'язані з розширенням уявлення про предмет археографії увиразнюються у формулюванні предмета археографії: “Предмет української археографії становить весь комплекс теоретичних досліджень і науково-практичної діяльності, пов'язаної з введенням історичних джерел... до наукового і суспільного обігу”²⁰.

Словосполучення “українська археографія” теж пройшло тривалий процес осмислення і є другим базовим напрямком методологічних розробок Археографічної комісії в означений час. Дійсно, наприкінці 1980-х років в умовах послаблення тоталітарного режиму і демократизації, актуалізувались національні процеси. Одним з найголовніших завдань щойно відкритої Археографічної комісії вважалося відновлення історичної пам'яті українського народу, повернення його духовної спадщини. Остання за довгі роки радянського режиму була фактично розчинена в загальнослов'янському спадку. Тому важливо було розпочати процес виокремлення власних історичних надбань. У наукових колах української діаспори США і Канади в певний час йшла бурхлива дискусія щодо того, що ж вважати історичним спадком українського народу і які щодо цього мають бути критерії. Результатом стало розширене уявлення про українство та український історичний спадок, що відобразилося на формуванні видавничих проектів археографічної комісії українського інституту Гарвардського університету. Поступово ці тенденції почали проникати в Україну, що відобразилося на особливостях формування “перспективного плану” підготовки до друку та видання джерел з історії України²¹. Окрім традиційних для археографії актових джерел у ньому з'являються джерела з історії української культури, пам'ятки філософської культури, юридичні пам'ятки, пам'ятки української мови, видання зразків музичної культури, фольклорно-етнографічні проекти тощо. Така розгорнута концепція видання джерел більш відповідала модерним принципам українознавства, ніж класичним уявленням про історичну науку, що зрештою дозволило легко узгодити археографічні плани з діаспорними археографічними осередками, зорієнтованими на українознавчі підходи у вивченні історії²².

Ще одним завданням, характерним для початкового етапу становлення, було створення бази даних про місце перебування історичних джерел. Керівник Археографічної комісії на початковому етапі окреслив масштаби роботи так: “В перспективі нам всім, причетним до археографічної роботи,

²⁰ П.С. Сохань, *Вступне слово*, с. 4.

²¹ Див.: *Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України...*

²² Див.: *Історія України: Нові підходи в історіографії та археографії...*, с. 28–36.

належить створити науково-інформаційну службу для дослідників республіки, яка б включала підготовку серії науково-довідкових видань, бібліографічних довідників (в першу чергу – зведеної бібліографії історії України), пофондових і міжфондових покажчиків, пофондових і подокументальних описів, каталогів рукописних зібрань музеїв і бібліотек на зразок пугівників по архівах, нарешті, зведених каталогів джерел, побудованих за хронологічною, видовою чи тематичною ознакою. Розгалужена система довідників мусить дати досліднику ключ як до джерельних скарбів, розпошених по різних архівосховищах, музейних і бібліотечних фондах, так і до історіографічної спадщини минулого”²³. Під час реалізації цього плану науковці зустрілися з цілою низкою питань методологічного характеру.

Останній, виділений нами напрямок загальної методології стосувався безпосередньо видавничої практики. Він включав два аспекти: вирішення питання про форми видання; принципи відбору джерел та правила видання джерел. Щодо форм видання, то у своїй доповіді на республіканській нараді “Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку” голова Археографічної комісії називає такі: “суто-наукові публікації”, “науково-популярні видання”, “учбові видання”. Перевага надавалася тим способам видання, що максимально відтворювали оригінал: факсимільним виданням, репринтам і препринтам. У методиці щодо принципів відбору історичних джерел головною тезою у переході від колоніального до постколоніального простору була пріоритетність тих джерельних комплексів, що довго зберігають свою актуальність, не дають можливостей для фальсифікації джерельної інформації. Такими мали стати джерела, що становили певний корпус. Більш складною у порівнянні з формами видання видавалася проблема правил видання джерел з історії України. Це й зрозуміло, бо загальні форми видання історичних джерел були вже опрацьовані радянською археографією і в більшості випадків вони не мали національної специфіки, а от правила видання повинні були враховувати саме ці особливості. Останні фактично не досліджувались у радянські часи. Тому в цей час вийшло декілька методичних напрацювань: “Методичні рекомендації про передачу текстів пам’яток історичної та художньої спадщини”, розроблені І. Бутичем разом з колективами видавництва “Либідь” і “Вища школа”²⁴; “Принципи наукового видання повного зібрання українських народних

²³ П.С. Сохань, *Про деякі основні напрями діяльності...*, с. 8.

²⁴ Див.: *Методичні рекомендації про передачу тексту пам’яток історичної та художньої спадщини*, Передача текстів документів і пам’яток. Методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень 1990 р., К. 1990, с. 92–107.

дум” співробітника Інституту літератури ім. М.Т. Рильського АН УРСР С. Мишанича²⁵ та “Методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI–XVIII ст.” за авторства У. Єдлінської й В. Страшко – розробка ЦДІА УРСР²⁶. Загальною рисою цих методичних розробок було повернення та популяризація історичного спадку українського народу, що втілювалося у виробленні принципів пріоритету вибору джерел з метою публікації; подачі пам’яток (повинна була сприяти відтворенню особливостей побутування пам’ятки, наприклад дум, що існують у формі пучкових варіантів та врахуванні текстових особливостей).

Найбільш резонансною серед істориків, археографів і архівістів виявилась презентація “Методичних рекомендацій по передачі текстів документів XVI–XVIII ст.” Їх обговорення було винесено в 1990 році на науково-методичну нараду. Насправді ця методичка мала стати однією з ланок цілої системи принципів видання історичних джерел. Як свідчать матеріали обговорення, дискусійними стали не лише окремі положення “Методичних рекомендацій”, а й самі засади побудови системи принципів видання історичних джерел. Було запропоновано декілька проектів. Коротко їх можна окреслити так: 1) система, основу якої складає графічний принцип відтворення тексту; 2) система побудована на мовних особливостях; 3) нові правила видання, вихідною тезою яких має стати класифікація типів видань.

Відповідно до обраної системи координат змінюються пріоритети. Зокрема для останньої системи спосіб передачі тексту є лише одним з багатьох елементів. Пріоритетною ж стає науково-довідковий апарат, що супроводить пам’ятку; власне синтетична праця історика, що втілюється у передмові, коментарях. Відтак постає питання у розширенні супровідного контексту, нарощенні його елементів. Ці принципи запропонувала і обгрунтувала Н. Яковенко²⁷. Інший проект запропонував Я. Дашкевич, в основу якого лягло “визначення мови документу, яким би складним це визначення мови деколи не було”²⁸. І власне третій проект, побудований на основі передачі графемами, близький до інтересів палеографів, став основою, навколо

²⁵ Див.: С.В. Мишанич, *Принципи наукового видання повного зібрання українських народних дум*, Народна творчість та етнографія 5 (1989) 41–49; 1 (1990).

²⁶ Див.: І.Я. Єдлінська, В.В. Страшко, *Методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI–XVIII ст.*, Передача текстів документів і пам’яток. Методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень 1990 р., К. 1990, с. 6–90.

²⁷ *Матеріали обговорення “Методичних рекомендацій по передачі текстів документів XVI–XVIII ст.”*, Передача текстів документів і пам’яток. Методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень 1990 р., К. 1990, с. 85.

²⁸ *Ibid.*, с. 42.

якої розгорнулася у 80-х – 90-х роках головна методологічна дискусія. Насамперед “Методологічні рекомендації” мали стати єдиним правилом передачі текстів кириличних документів. Це стало темою для дискусії, а саме, межі регулювання передачі тексту. Були висловлені різні думки щодо цього. Я. Дашкевич вважав, що “обмежитися одними-єдиними правилами для всіх мов і для всіх періодів просто неможливо”²⁹ і що повинні існувати певні межі регуляції. В цьому його підтримав І. Бутич, зазначаючи, що “найдосконаліші, найповніші правила не зможуть передбачити всі можливі проблеми передачі тексту”³⁰. Такі ж науковці, як О. Князевська, А. Турилев, були прихильниками вироблення єдиних правил, яких має дотримуватись кожен археограф, працюючи з кириличними текстами XVI–XVIII ст.³¹

А. Бурячок не тільки вважав такі правила прийнятними, але й пропонував перенести ці положення на роботу з документами XIX–XX ст.³²

Ще одне питання, що викликало гостру дискусію, було про методи передачі тексту. Особливо гостра дискусія розгорнулася навколо принципів дипломатичного методу, запропонованих авторами “Методичних рекомендацій”. Тут існувало дві протилежні позиції. Перша група вчених (Л. Астахіна, Е. Баньоніс) відстоювала якнайточнішу передачу тексту пам’ятки, тому наполягають на мінімалізації втручання публікаторів у текст. Найбільш послідовно свої погляди щодо цього виклав литовський історик: він у своїх тезах науково-критичний метод максимально наближає до дипломатичного, а дипломатичний має поступитися факсимільному виданню³³. Друга група вчених, виходячи з переконання, що джерело повинно стати насамперед носієм інформації для істориків, пропонують насичувати текст пам’яток окремими вставками від публікаторів, що полегшить розуміння тексту, зекономить час та забезпечить оперативне введення великих масивів джерел. Це зокрема стосується тези про введення буквених цифр в арабську систему у самому тексті за допомогою курсивів і квадратних дужок (Г. Корольов, Н. Яковенко). Найбільш системного розвитку ця теза здобула в концепції “спрощеного дипломатичного методу” археографів Дніпропетровського університету³⁴.

Оцінюючи роль “Методичних рекомендацій” у загальному процесі становлення вітчизняної археографії, варто зазначити їх перехідний

²⁹ *Матеріали обговорення “Методичних рекомендацій”*, с. 40.

³⁰ *Ibid.*, с. 39.

³¹ *Ibid.*, с. 57.

³² *Ibid.*, с. 38.

³³ *Ibid.*, с. 35–36.

³⁴ *Ibid.*, с. 58–63.

характер, що був властивим для всієї археографії кінця 1980-х – початку 1990-х. Це перехід від колоніального до постколоніального стану, що характеризувався позбавленням імперських кліше. Власне “Методологічні рекомендації” – це спроба адаптувати загальні правила радянської археографії до потреб української. Тому головний акцент робився на точності передачі тексту пам’яток з урахуванням особливостей графом української мови XVI–XVIII ст. Це стосується насамперед дипломатичного методу:

- зберігаються діакритичні знаки, що суттєво впливають на прочитання слів. Так без врахування діакритичного значка слово “Україна” читається як “Україна”³⁵;
- “слова, написані в тексті... з якимись особливостями передаються без змін і виправлень”³⁶;
- зберігається оригінальна пунктуація, поділ тексту на слова, речення, абзаци³⁷.

Але все ж цей проект зберіг ознаки перехідного періоду. В ньому було ще багато від “Правил издания исторических документов”, що нівелює власне український характер пам’яток. На це звернули увагу не лише українські, але й російські вчені. Так у Г. Корольова, науковця з Московського державного історико-архівного інституту, викликає подив відсутність у назві слів “до історії України”. Виникає питання, чи стосується ця методична розробка лише українських кириличних текстів, чи загалом усіх. В українських вчених викликали зауваження щодо передачі окремих букв. Найбільше побажань щодо необхідності вживання в певних випадках вибухової “Г”) (А. Бурячок, Я. Дашкевич), а не “Г” як рекомендують це автори брошури. Уточнюється вживання твердого і м’якого знака. Наголошується на необхідності кириличні варіанти українських слів трансформувати в українські сучасні, уникаючи русифікованих варіантів. Окремо А. Бурячок виносить зауваження щодо стилістики оформлення брошури, що наповнена мовними кальками з російської мови.

Отже, перед українськими археографами постала проблема подальшої українізації методичних рекомендацій. Власне один із таких проєктів запропонував Я. Дашкевич³⁸. На його думку необхідно було відмовитись від популярних на той час у колах українських археографів

³⁵ *Методичні рекомендації про передачу тексту пам’яток історичної та художньої спадщини*, с. 14.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, с. 15.

³⁸ Див.: *Матеріали обговорення “Методичних рекомендацій...”, с. 40–47.*

“Правил издания исторических документов” – московської розробки, покликаній шляхом уніфікації зневілювати мовні особливості різних регіонів. В основі роботи з документами має лежати мовний, а не графічний принцип, оскільки “врахування самої лише графіки без визначення мови документів – дуже легко може призвести до русифікації текстів”³⁹. Необхідно врахувати особливості української мови пам’яток XVI–XVIII ст., а саме існування багатьох її варіантів, деякі з яких не були вивчені (як наприклад український варіант церковнослов’янської). З огляду на складність проблеми до розробки науково-критичного методу видання текстів необхідно долучити фахівців. Мова йде про Я. Дзиру, який працюючи саме з мовним фактором, накопичив великий досвід роботи з документами цього періоду.

Отже, підсумовуючи історію академічної археографії, представлену наприкінці 1980-х – на початку 90-х років Археографічною комісією АН УРСР, зазначимо, що ця установа пройшла шлях від одного з елементів археографічної системи до координатора археографічної роботи загальнодержавного рівня, а зрештою, в умовах незалежної України, перетворилася на профільну головну установу, яка вже сама створила мережу регіональних осередків. У структурному плані Археографічна комісія за ці роки відійшла від початкової орієнтації на відповідні московські і ленінградські установи і почала переймати досвід організації археографічної роботи зарубіжних центрів. У напрямках діяльності чітко проявилися пріоритети, що визначили археографічну роботу у 1990-х роках Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. А в методичному плані було зроблено цілу низку напрацювань, що дали можливість розвинути власне українській теорії і методиці археографії.

---

³⁹ *Матеріали обговорення “Методичних рекомендацій...”, с. 41.*